

Lietuvos samprata Kristupo Zigmanto Paco laiškuose

1646–1660 METAI

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Kristupas Zigmantas Pacas (1621–1684) buvo vienas ryškiausių XVII a. vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės¹ didikų, itin įtakinga asmenybė, nevienodai vertinama istorikų. Lenkijos istoriografijoje vyrauja tendencija Pacą laikyti daugiau neigiamu veikėju, separatistu, žiūrėjusiu vien asmeninių interesų². Bene daugiausia jo veiklą ir mintis tyrinėjęs disertacijos apie Pacą autorius Marekas Szwaba rašė, kad tai tipiškas ano meto magnatas, ambicingas karjeristas, pasižymėjęs skandalingu charakteriu, siekęs reguliuoti valstybės vidaus ir užsienio politiką, bet stokojęs ryžtingumo ir nuoseklumo realizuojant politinius planus. Autoriaus teigimu, materialinę naudą, partikuliarius interesus Pacas kėlęs aukščiau valstybinių, nepriklausęs tiems, kuriems amžininkai ir palikuonys priskyrė ilgalaikius politinius pasiekimus³. Tokie kategoriški Paco veiklos vertinimai reikalauja didesnio išsigilino, kokių jis turėjo politinių vertybių ir ką jam iš tikrųjų reiškė tarnauti valstybei.

Lietuvių istorikų požiūris į Pacą žymiai palankesnis, bet irgi nevienareikšmis: pabrėžiama, jog jo dėka 1673 m. Lenkijos–Lietuvos seime buvo priimtas nutarimas kas trečią Abiejų Tautų Respublikos seimą šaukti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, dėl to jam reikštos

simpatijos, jis laikytas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo gynėju⁴; kita vertus, Paco iniciatyva nebuvo iki galo „prolietuviška“, kaip galbūt kam nors norėtusi: seimai turėjo vykti ne LDK sostinėje Vilniuje, bet Gardine.

Tuo tarpu Paco amžininkas prancūzas François Paulinas Dalairacas atsiminimuose rašė, kad „Lenkijos didysis kancleris kunigaikštis Vielopolskis yra vienas turtingiausių ir įtakingiausių valstybėje ir geriausias senatorius po Lietuvos didžiojo kanclerio Paco, kuris, kol buvo gyvas, neturėjo sau lygių“⁵. Pacas buvo pavyzdys kitiems, ne tokiems įtakingiems Lietuvos bajorams. Dėl šių aplinkybių magą išsiaiškinti, ką šiam įtakingam politikui reiškė Lietuva.

Iš anksto reikia pasakyti: šio asmens veikla tokia daugialypė, kad sunku suvokti jo pozicijų niuansus, elgsenos motyvijas. Tyrimo objektu pasirinkome Varšuvos centriniam senųjų aktų archyve saugomus Paco laiškus (apie 60 vienetų), rašytus 1646–1660 m., daugiausia LDK arklininkui Boguslavui Radvilai ir LDK lauko raštininkui Aleksandrui Hilarijui Palubinskiui. Paco laiškus įvairiems asmenims kaip nepakeičiamą šaltinį XVII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikos politinei istorijai tirti yra nagrinėję ir savo darbuose naudoję daugelis Lenkijos istorikų⁶, tačiau Paco Lietuvos samprata liko už tų tyrimų ribų.

Pamėginau išsiaiškinti, kokias sąvokas ir kokiuose kontekstuose Pacas vartoja kalbėdamas apie Lietuvą, Lenkiją, Abiejų Tautų Respubliką, ar jas vadina tėvyne, valstybe, provincija, kuri iš jų išskiriama kaip svarbiausias politinis organizmas, kuriai skiriama daugiausia dėmesio. Reikia pasakyti, jog nė viename laiške Pacas specialiai neaiškino, ką jam reiškia Lietuva, jam tai buvo savaime suprantama, jo santykis su valstybe ir tėvyne buvo daugiau praktinis, todėl labai sunku kurti teorinius Paco Lietuvos sampratos modelius.

Pacas siekė informuoti adresatus apie padėtį valstybėje, atskleisti politines iniciatyvas. Laiškuose gvildintos karų su Maskva ir Švedija problemos, kariuomenės reikalai, informuota apie seimelių bei seimų organizavimą ir įtakojimą, perteiktos karaliaus pozicijos, nemažai vietos skirta Boguslavo Radvilos valdų atgavimo ir amnestijos klausimui bei kitoms asmeninėms problemoms spręsti. Todėl daugeliu atvejų mūsų išvados bus tik bandymai nuspėti, kaip Pacas galėjo vertinti savo tėvynę ir valstybę. Tai turėtų padėti suvokti jo politinės kultūros lygį.

Kita svarbi aplinkybė: Pacų archyvo neišliko, turime tik mažą dalį K.Z.Paco laiškų Radviloms ir su jais susijusiems asmenims. Kaip žinia, XVII a. viduryje Pacai buvo didžiausi Radvilų konkurentai kovoje dėl įtakos valstybėje, todėl reikia turėti omenyje, kad tiriamo laiškus vienam didžiausių politinių oponentų; tai galėjo sąlygoti ir laiškų turinį, ir juose vartojamas sąvokas.

Tyrimui pasirinkome ankstyviausią Paco veiklos laikotarpį, 1646–1660 metus, kai formavosi jo pažiūros, kai jis ieškojo galimybių padaryti karjerą, o 1658 m. tapęs LDK kancleriu, vienu svarbiausių Lietuvos pareigūnų, rūpinosi okupuotos teritorijos išvadavimu iš priešų ir vidaus gyvenimo suregulavimu, 1660 m. dalyvavo derybininku sudarant Olyvos taikos sutartį su Švedija.

Kas buvo pagrindiniai Paco laiškų adresatai – B.Radvila ir A.H.Palubinskis? Pacas su Boguslavu Radvila (1620–1669) nuo jaunystės buvo politiniai konkurentai. 1646 m. jie abu varžėsi dėl LDK arklininko vietos, pirmasis juo 1646 04 13 buvo paskirtas Kristupas Zigmantas, bet Radviloms pavyko tiesiog iš rankų išplėšti šį postą ir atiduoti jį Boguslavui (1646 04 28). Pacas turėjo tenkintis LDK didžiojo vėliavininko pareigybe⁷. Už šį pralaimėjimą jis atsirevanšavo. 1655–1660 m. per karus su švedais Radvila žaidė dvigubus žaidimus: deklaravo ištikimybę karaliui Jonui Kazimierui Vazai ir kartu derėjosi su priešais. Pacas tai atskleidė ir parodė Radvilą kompromituojančius dokumentus Jonui Kazimierui Vazai⁸. B.Radvilai buvo užkirstas kelias į aukštesnius postus, nenorėta jam perleisti mirusio giminaičio Jonušo Radvilos Biržų ir Kėdainių valdų. Tik Vėluvos (1657 09 19) ir Bydgoščiaus (1657 11 06) traktatais tarp Abiejų Tautų Respublikos ir Brandenburgo tuo metu Brandenburgo elektui tarnavusiam B.Radvilai kaip tarpininkui buvo garantuota amnestija ir pažadėta sugrąžinti J.Radvilos valdas⁹. B.Radvila prieš mirtį 1669 10 24 buvo paskirtas Vilniaus kaštelionu (mirė 1669 12 31).

Paco politinė karjera buvo nuoseklesnė ir sėkmingesnė: 1656 m. jis buvo nominuotas pakancleriu, tais pat metais po LDK kanclerio Albrechto Stanislovo Radvilos mirties tapo kancleriu (privilegiją gavo 1658 m.). Taigi K.Z.Paco santykiai su B.Radvila baigėsi visiškai pirmojo pergale¹⁰.

Aleksandras Hilarijus Palubinskis (1626–1679), 1654 m. tapęs LDK lauko raštininku, buvo etmono Jonušo Radvilos veiklos šalininkas, pritaręs 1655 m. Kėdainių sutarčiai su Švedija. Po J.Radvilos mirties 1656 m. vasario mėnesį jis nutraukė santykius su švedais ir ėmė tarnauti LDK didžiojo etmono Povilo Sapiegos vadovaujamoje kariuomenėje,

aktyviai dalyvavo kovose prieš švedus ir Maskvą. Kaip dvaro politikos šalininkas padėjo likviduoti LDK kariuomenės konfederaciją. 1663 m. Palubinskis buvo kandidatas į lauko etmono postą (jį rėmė B.Radvila ir P.Sapiega), tačiau ne be Paco įtakos šios pareigos buvo atiduotos kitam LDK kariuomenės konfederacijos numalšintojui Kristupo Zigmanto Paco pusbroliui Mykolui Kazimierui Pacui.

1669 m. Palubinskis gavo LDK didžiojo maršalo postą. Nors jis buvo Radvilų klientas, bet Pacai ne kartą jį viliojo į savo pusę. Visą gyvenimą jis laviravo, tai palaikydamas Pacų politiką, tai nuo jos atsitraukdamas¹¹. Taigi Palubinskis buvo talentingas karo vadas, atsidavęs karo tarnybai. Paco laiškuose Palubinskiui daugiausia kalbama apie kariuomenės reikalus, persakomi karaliaus sprendimai, kuriems šis turėjo paklusti.

Be susirašinėjimo su minėtais asmenimis, darbe naudotasi keliais ankstyviausiais Paco laiškais, rašytais Aleksandrui Liudvikui Radvilai, jo žmonai prancūzei Lukrecijai Marijai Strozzi Radvilienei ir Mykolui Kazimierui Radvilai.

Laiškuose šiems asmenims Kristupas Zigmantas Pacas vartoja kelias pagrindines sąvokas, nusakančias jo ryšį su valstybe ir tėvyne: Respublika (*Rzeczypospolita*, *Rzpta*, *Reipublica*¹²), Tėvynė (*Oycyzna*, *Patria*), Lenkija (*Polska*), Karalystė (*Korona*, *Regnua*), LDK (*WXL*), Lietuva (*Litwa*), kraštai (*kraia*), provincija (*prowincia*). Kuriuos iš šių terminų Pacas vartoja kalbėdamas apie Abiejų Tautų Respubliką, kuriuos – apie Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę?

Pirmieji du terminai – *Respublika* ir *tėvynė* – yra ganėtinai abstraktūs, todėl juos sunku susieti su konkrečia vieta. Bene dažniausias Paco korespondencijoje žodis *Respublika*. Pateiksime kelis pavyzdžius, kokiuose kontekstuose jis aptinkamas. 1648 m. Pacas atsiprašo LDK maršalienės Lukrecijos Marijos

Radvilienės, kad negali atvykti i Užgavėnių balių, nes turi tarnauti viešioms Respublikos reikalams (turėjo dalyvauti Vilniuje išdo tribunole¹³): *...upraszac abys niezadnemu niedbalstwu ale raczey Publicznym Rzeczypospolitey sprawam ktore mie tu trzymaia przypisawszy...*¹⁴. Kitame laiške Palubinskiui ragina jį toliau tarnauti Respublikai: *...będącego w dalszą Rzptey służbę gdzie cokolwiek amoris erga Patriam oswiadczyłes...*¹⁵. Bene daugiausia žodis Respublika vartojamas, kai norima išreikšti atsidavimą valstybės ir valdovo reikalams, dažnai šalia jo minimas ir karalius, pvz.: *...do przystugi JKM y Rzptey...*¹⁶, arba kai norima pažymėti ištikimybę laiško adresatui: *...w usługę Panu y Rzptey...*¹⁷, *...z iako naylepszą Pana y Rzptey wygoda...*¹⁸, *A zatym duplici nomine Panski y Rzptey obligatis sobie respekt y nalezytą wdzięcznosc...*¹⁹.

Terminas Respublika vartojamas reiškiant rūpinimąsi valstybės padėtimi. 1658 m. laiške B.Radvilai Pacas teigia, kad, žinant Respublikos padėtį, neverta tikėtis greitų rezultatų derybose su LDK kariuomene: *...y PP Commissarze iako są informati oznaymilem, tak lubo to prima glacie trudno było armatenenti imponere legem, virażaiąc praesentem Rzptey statum...*²⁰.

Tikėtina, kad čia žodis Respublika vartojamas daugiau abstrakčia valstybės prasme. Tokia reikšmė šiai sąvokai Lietuvoje buvo suteikiama ir XVI amžiuje, nes lotyniškai *res publica* reiškė *visuotinę gerovę*²¹ ir galėjo būti sąvokos *valstybė* sinonimu. Kitas terminas, tiesiogiai reiškiantis valstybę (*państwo*), Paco laiškuose vartojamas labai retai. Tačiau apie kokią valstybę čia kalbama? Apie Abiejų Tautų Respubliką ar apie Lietuvą? Bent jau kol kas į tai atsakymo neturime. Nėra įrodymų, kad šis terminas būtų vartotas Lietuvai pažymėti, bet kadangi nėra ir tai paneigiančių argumentų, klausimas lieka atviras.

Terminas Respublika neabejotinai žymėjo Abiejų Tautų Respubliką, nes jis vartotas kalbant apie bendrą Lenkijos–Lietuvos valstybės valdymo organą seimą, senato posėdžius ir pan.: ...*co na seymie publice, in facie wszytkiey Rzptey stanęło*²², ...*to consultum Reipub...*²³, ...*ex sensu Primorum ex Primis w Rzptey, JMX Arcybiskupa Gnieznienskiego, wielu inszych Ichm PP Senatorow y nas Pięczetarzew namowiona...*²⁴. Taigi Pacui svarbiausia vertybė buvo tarnauti Karaliui ir Respublikai Abiejų Tautų Respublikos prasme.

Praėjus beveik 100 metų po Liublino unijos, jos sukurta situacija buvo tapusi realybe ir bajorų savimonės dalimi, unija nebekvestionuota. Paco laišškai parodė bajorų santykių su Lietuva pobūdį Abiejų Tautų Respublikos sąlygomis. Lietuvos padėtis buvo apsunkinta karų su Rusija ir Švedija, okupacijos; šiame kontekste unija su Lenkija buvo viltis visiškai neprarasti Lietuvos²⁵. Kitas klausimas, kokią Abiejų Tautų Respubliką Pacas norėjo matyti ir kokią įsivaizdavo Lietuvos vaidmenį joje.

Kyla klausimas, ar terminas Respublika sutampa su kitu dažnai vartojamu žodžiu *tėvynė*, kuris vartotas dar abstrakčiau ir kurio prasmę iššifruoti dar sudėtingiau. Laiškuose kalbama apie tarnavimą tėvynei, atsidavimą tėvynės reikalui, reiškiamas rūpinimasis tėvynės gynyba, tėvynės piliečiais. Pacas labai brangino meilę ir atsidavimą tėvynei. Tėvynės sąvoka vartojama jausmingiau nei Respublikos, ji turėjo daryti stipresnę emociją poveikį laišku adresatams, žadinti jų atsidavimo gimtajam kraštui jausmus, skatinti jai tarnauti (...*zalowac musieli straty tak potrzebnego w Oyczyznie Ciovis...*²⁶, *Addes WXMsc non leve bytnoscia rebus Oyczyzny...*²⁷, ...*uwazaiac periculatorum...*, *ktora Oyczyznie incubat...*²⁸, ...*abys okaziey Oyczyznie, y interessom swoim bardzo pozyteczney chciał raczyc...*²⁹, ...*y szkodliwe insuper oyczyznie z woyska tego ablegando proznowanie...*³⁰, ...*a sami nic dla oyczyzny nieczynia...*³¹).

Kontekstas, kuriame minima sąvoka *tėvynė*, dažnai yra aiškiai „lietuviškas“: kalbama apie Rusijos puolimą, o Rusija pagrindinį smūgį kare buvo nukreipusi prieš Lietuvą³², LDK kariuomenės sumušimą, LDK didžiojo iždininko Vincento Aleksandro Gosevskio paėmimą į nelaisvę, apie Lietuvos seimelius ir pan. (gavęs žinių apie LDK iždininko kariuomenės sumušimą ir jo pačio paėmimą į Maskvos nelaisvę, Pacas rašė: ...*indoluimus Oyczyzny osobliwie WXL fato...*, ...*to takiego przychodzi Oyczyzna szwanku...*, *Reddent ci Bogu rationem, ktorzy per odia privata Oyczyznie parant minam...*³³, *Wpierzwszym indoles? acerbitati fatorum WXM tak oyczyzny przez strata dobrych iey synow osobliwie iednak samego Wodza...*³⁴; kitame laiške ragino padėti atkovoti Gardiną: ...*donosę wolę JKM y sam per amorem Patriae proszę abyś na odsiech Grodnom pospieszył iako nayprędzey...*³⁵; o dar kitame aprašė LDK pasiruošimą seimui, situaciją seimeliuose: ...*y ia niemney wiedząc quantum rebus oyczyzny na tym Kurfirsctem Jmcią zawisło uspokoienia, na Seymikach przy Pruskiey granicy przypadaiących osobliwie w Woiewodztwie Nowogrodzkim, Słonimie, Grodnie, Lidzie takem disponował rzeczy, ze z tych seymikow unanimiter sami confirmationem Pactorum argebunt obywatele*³⁶; rašydamas apie derybas su maištaujančia LDK kariuomene, Pacas irgi vartojo tėvynės sąvoką: ...*w takowych rzeczach lentis et non violentis postępować trzeba medijs, ile mnie, niedawno teraznieysze zasiadaiacemu mieysu (neseniai tapo kancleriu), uwazywszy przy tym in eo statu oyczyzny woyskową confusią...*³⁷). Manytume, jog sąvoka *tėvynė* galėjo reikšti Lietuvą.

Šalia termino *tėvynė* vartojamas terminas *mūsų tėvynė*. Pacas rašo, jog *mūsų tėvynė* džiaugsis, kai B.Radvila sugriš į ją ir jai tarnaus (...*Tak požądanie doczekana w Oyczyznie Naszey tandem faelicitas...*³⁸, ...*ktory wiesz co się w Oyczyznie naszey dzieje...*³⁹). Įvardis „*mūsų*“, kaip matysime toliau, itin dažnai vartojamas kalbant apie Lietuvą, o

bent jau nagrinėtuose laiškuose neradome nė vieno pasakymo *mūsų Respublika*. Tai būtų dar vienas argumentas išvadai, kad po sąvoka *tėvynė* galėjo slypėti *Lietuva*. Tačiau tai neįrodo, kad *tėvynė* reiškė tik Lietuvą, kai kuriais atvejais *tėvynė* galėjo reikšti ir Abiejų Tautų Respubliką.

Itin įdomus 1658 05 12 Paco laiškas B.Radvilai, kuriame jis vartoja sąvokas *Tėvynė, Respublika, LDK, Lenkija, Karalystė* ir kt. Plačiau susipažinkime su šio laiško turiniu. Pacas, apgailestaudamas dėl prastos *tėvynės būklės* ir jos kraštams (*nasze kraia*) gresiančių karų su Maskva, rūpindamasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštų saugumu (*securitati kraio WXL*), teigė, jog *tėvynėi* būtų geriausia sudaryti taiką su Švedija ir su kazokais. Jis prašė B.Radvilos padėti per Brandenburgo kurfiurstą pasiekti taiką su švedais, pranešė, kad derybos su maištaujančia LDK kariuomene atidėtos iki seimo, sušaukto birželio pabaigoje ar liepos pradžioje ne tik reikalams su Maskva tvarkyti, bet ir kitoms Respublikos (*y dla inszych spraw Rzpltey*) problemoms spręsti⁴⁰. Laiško pradžioje Pacas daugiau kalbėjo apie Lietuvą, ir įtartume, kad *po sąvoka tėvynė slypėjo Lietuva*. Terminas Respublika čia neabejotinai reiškė Abiejų Tautų Respubliką.

Laiško priedaše Pacas plačiau apsvarstė Lenkijos–Lietuvos tarptautinę situaciją. Jis rašė, kad Lenkijos padėtis tokia, kad turi pasiduoti arba Maskvos, arba Austrijos globai (*Polskij iaki teraz iest status widzięc WXMsi mozesz, ze na tey grze reszte stawiac musimy, y ze dwuch potenty albo Moskiewskie albo Austriacka wpasc musimy dominicia...*⁴¹). Toliau rašė, kad švedai derasi su Maskva, Lenkijai gresia naujas karas, nežinia, koks bus jos likimas, Prūsus švedai atiduosiantys tik tuo atveju, jei jiems atitektų Inflantų, Estijos, Ingrijos ir Karelijos provincijos. Pabrėžė, kad taika su švedais būtų laimė *apiplėštai Tėvynėi (...tey złupiony Oyczyzny...*⁴²). Matome, jog

kalbėdamas apie Abiejų Tautų Respubliką, Pacas vartoja terminą *Lenkija*, ją pavadina *tėvynė*. Istorikai jau yra išryškinę, jog terminas *Lenkija* XVII amžiuje buvo daugiaprasmiškas: jis reiškė Lenkijos karalystę, Karūną, bet buvo vartojamas Abiejų Tautų Respublikai pažymėti⁴³.

Kitas iš šio laiško išryškėjęs Paco vartotas terminas, kuris pasitaiko ir kituose Paco laiškuose, – *mūsų kraštai, mūsų Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*. Kalbėdamas apie Lenkiją, šio junginio Pacas nevartojo. Galime teigti, kad Lietuvą jis laikė savo kraštu ir juo nepaprastai rūpinosi. Viename laiške B.Radvilai Pacas pranešė, jog parašė laišką karaliui Jonui Kazimierui Vazai, paliepdamas žiūrėti ne tiek mūsų (nes mes jau pražuvę), kiek Karūnos saugumo (*Pisałem do Krola JM zyczyc, aby nie tak naszej (bosmy iusz zginęli) ale Koronney prospiciendo securitati...*⁴⁴). Karūna čia įvardijama kaip *atskira nuo mūsų, nuo Lietuvos*. Galime teigti, jog Pacas aiškiai jautė Lietuvos atskirumą nuo Lenkijos. Tik Lietuva jam buvo savas kraštas. Iš šios frazės atsiskleidžia nesavanaudiškas Paco suvokimas, jog Lietuvos padėtis priklausys ir nuo to, kaip Lenkijai pavyks atmušti priešą.

Laiškuose savo kraštą Pacas sinonimiškai vadina Lietuvos Didžiąja Kunigaikštystė, arba sutrumpintai – *Lietuva*, pvz.: *Idzie tedy 20 000 woyska Moskiewskiego z armatą porządną, z trzema Hetmanami et nemine resistentibus in visceribus WXL brodzi*⁴⁵; *...na co się tych czasow y cała Litwa niezdobędzie...*⁴⁶; *Aloc y ztąd patet ze w Litwie nie znayduią się woyska Moskiewskie...*⁴⁷. Tai leidžia ir mums taip šiuos terminus vartoti.

Kalbėdamas apie Lietuvą, Pacas vartoja junginį „Lietuvos kraštai“, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštai“: *...kiedy z przyniesionych wczora Krolowi JMc z kraio W Litewskich wiadomosci..., ...o recuperowaniu WXL non consilitur przez Seymie ale raczey zlozenie onego prolongatur*⁴⁸; *Ja przybywszy*

da Bog w Litewskie kraie zycię sobie abym...⁴⁹ (vykdamas į savo dvarą Vilkaviškyje, Pacas sako, kad vyksta į Lietuvos kraštus); ...o przedsięwziętej w kraie Litewskie drodze...⁵⁰. Matome, jog terminas *kraštai* daugiausia vartojamas nurodant vykimą į Lietuvos žemes. Šiais atvejais terminas *kraštas* galėjo būti vartojamas gimtosios šalies, gimtinių prasmė.

Apskritai šis terminas Paco laiškuose labai populiarus. Vartojami pasakymai žemaitiškai kraštai (...*status kraioŭ Źmuydzkich...*⁵¹; ...*spatius kraioŭ Zmudzkich...*⁵²; ...*de conservatione kraioŭ Źmudzkich...*⁵³), prūsiškai kraštai (*Na zaslonę kraioŭ Pruskich wyprawionę...*⁵⁴) ir pan. Tai verčia daryti išvadą, jog terminas *kraštas* buvo vartojamas daugiau geografine prasme, tomis aplinkybėmis, kai reikėjo nurodyti regioną, vietovę, o ne kai buvo kalbama apie valstybingumą. Terminą *kraštas* Pacas dažnai vartojo kalbėdamas apie užkariautus regionus. Tai savaiame suprantama, nes nesakysi, kad užkariauta Lietuvos valstybė, nes valstybė – ne vien teritorija, bet ir piliečiai, rodantys pastangas išvaduoti Lietuvos valstybę nuo priešų. Tokiomis sąlygomis Pacas rašė, jog užkariauti Lietuvos kraštai.

Kitas panašia kaip *kraštas* prasme vartojamas terminas *provincija*. Šį terminą Pacas pavartoja rašydamas B.Radvilai dėl Kauno pilies, kurdamas jos atgavimo planus, čia *provincija* vadina Radvilos globai pavestas žemes: ...*daleko więcey praesentij onego nie telko pod tem zameczkiem Kowienskim, ale y w samym woysku publici et privati boni respectu potrzebney zyczyłbych unice, by nie interessa, curae WXM poruczoney Prowincij, w tamtych onego delineret kraiach*⁵⁵.

Kaip rodo kiti pavyzdžiai, *provincija* Pacas vadina Žemaitiją, Prūsiją ir kitus Abiejų Tautų Respublikos regionus (... *windicata Prowintia tamta przy szczęśliwych w Prusiach y Pomorskiey successach...*⁵⁶; *kiedy Duklas przeprowiwszy się przez Dzwine*

*do Źmuydzi tamtą depopulatur Provinciją, Dołhoruki zaś z drugą stronę od Niemna zachodzi...*⁵⁷; ...*nieczekaiąc aby nasi albo na Zmuydzi zniesieni, albo do Prus zapędzeni nieprzyiacielowi wroba do prowincij Pruskich otworzyli*⁵⁸). Taigi *provincija* – daugiau praktinis, geografinis terminas, Paco laiškuose neturintis politinės prasmės, nelabai mėgstamas ir vartojamas kur kas rečiau, nei terminas *kraštas*.

Vadinasi, galime teigti, kad LDK kanceleris Pacas labai aiškiai skyrė Lietuvą, arba Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, nuo Karūnos, arba Lenkijos, nes Lietuva buvo jam brangiausias kraštas. Abiejų Tautų Respublikai buvo reiškiama kitokie jausmai, nes tai buvo ne Paco kraštas, gimtinė, bet erdvė, kurioje reikėjo dirbti, kad būtų patenkinti gimtojo krašto interesai. Korespondencijoje itin išryškėja mintis, kad Karūna (Lenkija) – ne jo (K.Z.Paco) kraštas.

Pacas nerašė, ką jam politinė prasme reiškia Lietuva, nes to nereikėjo aiškinti kolegoms B.Radvilai, A.H.Palubinskiui ir kitiems. Tada buvo sprendžiamos aktualiausios karo, išgyvenimo problemos. Pacas buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pareigūnas, ir jo praktinė politinė veikla galėtų geriau paaikškinti, kokiems interesams jis dirbo. Manydami, jog savo Tėvyne Pacas laikė Lietuvą, keliamo prielaidą, kad Pacas netarnavo Lenkijos (Karūnos, ne savo krašto) interesams.

Kiek savarankiška valstybe Pacas laikė Lietuvą, turėtų parodyti tolesni tyrimai. Tačiau kad ir ką jis manė apie Lietuvos valstybinį savarankiškumą, dirbdamas savo krašto ir savo paties labui, dirbo Lietuvai. Kaip minėta, Lenkijos istorikų darbuose Kristupas Zigmantas Pacas dažnai laikomas savanaudišku politiku. Tačiau tik mokėdamas apginti savo siekius, jis sugebėjo ginti gimtojo krašto (Lietuvos) ir visos Abiejų Tautų Respublikos interesus.

NUORODOS

- ¹ Straipsnyje sąvokas *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė* ir *Lietuva* vartosime sinonimiškai.
- ² Czermak W. Ostatnie lata Jana Kazimierza. Warszawa, 1972.
- ³ Szwaba M. Działalność polityczna Krzysztofa Paca w drugiej połowie XVII wieku. Disertacijos vadovas Krystyn Matwijowski. Uniwersytet Wrocławski, 1987. Mašinraštis. L.262–270.
- ⁴ Trumpa V. Kristupas Zigmantas Pacas // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1960. T.21. P.308–309.
- ⁵ „ce Seigneur est le Comte Wielopolski Grand Chancelier de la Couronne, un des plus riches, des plus magnifiques du Royaume, et la meilleure teste du Senat depuis la mort du Grand Chancelier de Lithuanie Patz, qui n’a pas eu d’égal de son vivant“. [Dalairac F.P.] Memoires du chevalier de Beujeu Contenant ses divers voyages, tant en Pologne, en Allemagne, qu’en Hongrie, avec des Relations particuliers des Guerres et des Affaires de ce pais-là, depuis l’anné 1679. Paris, 1698. P.164.
- ⁶ Svarbiausi bendro pobūdžio darbai: Kubala L. Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660. (Szkice historyczne VI.) Lwów, 1922; Wójcik Z. Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza. Warszawa, 1959; Ochmann S. Sejmy lat 1661–1662; Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej. Wrocław, 1977. Pacų politinės veiklos tyrimai: Codell A. Wydarzenia wojenne na Żmudzi i Kurlandii 1656–1660 // Przegląd Historyczny. T. LVII, z.1. Warszawa, 1966. S.49–69; Codello A. Hegemonia Paców na Litwie i ich wpływy w Rzeczypospolitej 1669–1674 // Studia Historyczne. T. XIII, z.1(48). Kraków, 1970. S.25–56; Codello A. Konfederacja wojskowa na Litwie w l. 1659–1663 / Studia i materiały do historii wojskowości. T. VI. Cz.1. Warszawa, 1960. S.20–46 ir kt.
- ⁷ Szwaba M. Działalność polityczna Krzysztofa Paca... L.39. Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba Kórnik, 1994. S.55–56.
- ⁸ Szwaba M. Działalność polityczna Krzysztofa Paca... L.48–49; Wasilewski T. Radziwiłł Bogusław // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław, 1987. T. XXX/1, z.124. S.164.
- ⁹ Wasilewski T. Radziwiłł Bogusław... S.167.
- ¹⁰ Szwaba M. Działalność polityczna Krzysztofa Paca... L.268.
- ¹¹ Nagielski M. Połubiński Aleksander Hilary // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław, 1982. T. XXVII/1. S.358–363.
- ¹² Lotyniškų ir lenkiškų citatų rašyba bei stilius išsaugoti.
- ¹³ K.Z.Pacas A.L.Radvilai. Vilnius, 1648 02 23. Centrinis senųjų aktų archyvas Varšuvoje. Radvilų archyvas nr. V (toliau – AR V). Sygn. 11208 I. L.15.
- ¹⁴ K.Z.Pacas L.M.Radvilienei. Vilnius, 1648 02 23. AR V. Sygn. 11208 I. L.12.
- ¹⁵ K.Z.Pacas A.H.Palubinskiui. Varšuva, 1659 10 08. AR V. Sygn. 11208 I. L.158.
- ¹⁶ K.Z.Pacas A.H.Palubinskiui. Varšuva, 1659 07 15. AR V. Sygn. 11208 I. L.121.
- ¹⁷ K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 06 05. AR V. Sygn. 11208 I. L.111.
- ¹⁸ K.Z.Pacas A.H.Palubinskiui. Varšuva, 1659 10 23. AR V. Sygn. 11208 I. L.165.
- ¹⁹ K.Z.Pacas A.H.Palubinskiui. Varšuva, 1659 08 03. AR V. Sygn. 11208 I. L.139.
- ²⁰ K.Z.Pacas B.Radvilai. Poznanė, 1658 04 28. AR V. Sygn. 11208 I. L.43.
- ²¹ Kiaupienė J. „Mes, Lietuva“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas). Vilnius, 2003. P.133.
- ²² K.Z.Pacas B.Radvilai. Stovykla prie Torūnės, 1658 10 19. AR V. Sygn. 11208 I. L.68.
- ²³ K.Z.Pacas B.Radvilai. Stovykla prie Torūnės, 1658 11 25. AR V. Sygn. 11208 I. L.75.
- ²⁴ K.Z.Pacas B.Radvilai. Piskas, 1659 11 12. AR V. Sygn. 11208 I. L.170.
- ²⁵ XVII a. vidurio karų sąlygomis A.Vijūkas-Kojelavičius irgi palankiai vertino Liublino uniją: Kuolys D. Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas, barokas. Vilnius, 1992. P.239.
- ²⁶ K.Z.Pacas M.K.Radvilai. Liublinas, 1656 07 03. AR V. Sygn. 11208 I. L.23.
- ²⁷ K.Z.Pacas B.Radvilai. Boguniew, 1658 05 17. AR V. Sygn. 11208 I. L.52.
- ²⁸ K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 06 21. AR V. Sygn. 11208 I. L.115.
- ²⁹ Ten pat. L.116.
- ³⁰ K.Z.Pacas A.H.Palubinskiui. Varšuva, 1659 07 15. AR V. Sygn. 11208 I. L.122.
- ³¹ K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 08 16. AR V. Sygn. 11208 I. L.146.
- ³² Tyla A. Lietuva ir Lenkija XVII a. vidurio karų sukūryje // Michele Bianchi (Alberto Vimina). Trumpas pasakojimas apie Lietuvos ir Lenkijos karą su Maskva XVII a. viduryje / Parengė Guido Michelini, Antanas Tyla, Vydas Dolinskas. Vilnius, 2004. P.28.
- ³³ K.Z.Pacas B.Radvilai. Stovykla prie Torūnės, 1658 10 19. AR V. Sygn. 11208 I. L.72.

- ³⁴K.Z.Pacas B.Radvilai. Stovykla prie Torūnės, 1658 11 25. AR V. Sygn. 11208 I. L.75.
- ³⁵K.Z.Pacas A.H.Palubinskiui. Gdanskas, 1659 01 02. AR V. Sygn. 11208 I. L.83.
- ³⁶K.Z.Pacas B.Radvilai. Vilkaviškis, 1658 06 20. AR V. Sygn. 11208 I. L.59.
- ³⁷K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1658 03 25. AR V. Sygn. 11208 I. L.40.
- ³⁸K.Z.Pacas B.Radvilai. AR V. Sygn. 11208 I. L.26.
- ³⁹K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 08 16. AR V. Sygn. 11208 I. L.145.
- ⁴⁰K.Z.Pacas B.Radvilai. Šamotulai, 1658 05 12. AR V. Sygn. 11208 I. L.46–47.
- ⁴¹Ten pat. L.48.
- ⁴²Ten pat. L.48.
- ⁴³*Tyla A. ...* P.15.
- ⁴⁴K.Z.Pacas B.Radvilai. Vilkaviškis, 1659 02 19. AR V. Sygn. 11208 I. L.103.
- ⁴⁵Ten pat. L.101.
- ⁴⁶K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 07 17. AR V. Sygn. 11208 I. L.128.
- ⁴⁷K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 08 16. AR V. Sygn. 11208 I. L.147.
- ⁴⁸K.Z.Pacas B.Radvilai. Poznanė, 1657 11 19. AR V. Sygn. 11208 I. L.28.
- ⁴⁹K.Z.Pacas B.Radvilai. Boguniew, 1658 05 17. AR V. Sygn. 11208 I. L.52.
- ⁵⁰K.Z.Pacas B.Radvilai. Vižainis, 1658 12 24. AR V. Sygn. 11208 I. L.79.
- ⁵¹K.Z.Pacas B.Radvilai. Plockas, 1658 09 12. AR V. Sygn. 11208 I. L.65.
- ⁵²K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 06 05. AR V. Sygn. 11208 I. L.110.
- ⁵³K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 07 17. AR V. Sygn. 11208 I. L.128.
- ⁵⁴K.Z.Pacas B.Radvilai. Varšuva, 1659 08 16. AR V. Sygn. 11208 I. L.147.
- ⁵⁵K.Z.Pacas B.Radvilai. Vilkaviškis, 1659 02 12. AR V. Sygn. 11208 I. L.94.
- ⁵⁶K.Z.Pacas A.H.Palubinskiui. Varšuva, 1659 10 08. AR V. Sygn. 11208 I. L.158.
- ⁵⁷K.Z.Pacas B.Radvilai. Plockas, 1658 09 12. AR V. Sygn. 11208 I. L.65.
- ⁵⁸K.Z.Pacas B.Radvilai. Vilkaviškis, 1659 02 19. AR V. Sygn. 11208 I. L.102.

Gauta 2005 09 12
 Parengta 2005 11 04

Vaida KAMUNTAVIČIENĖ

THE IDEA OF LITHUANIA IN THE LETTERS OF KRISTUPAS ZIGMANTAS PACAS

1646–1660

A b s t r a c t

Kristupas Zigmantas Pacas (1621–1684), the Chancellor of Lithuania, was the most influential politician in the second half of the 17th century. The article analyses his early letters stored in the Archives in Warsaw (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, No.5). Most of them were written to one of his most important political rivals, Boguslavas Radvila (*Koniuszy* of the Grand Duchy of Lithuania), and to one of his clients, Aleksandras Hilarijus Palubinskis (*Pisarz polny* of the Grand Duchy of Lithuania).

Political activities of Pacas have received different treatment in Polish and Lithuanian historiographies. The Polish historian Marek Szwaba wrote his PhD dissertation about Pacas, describing him as a scandalous careerist, who gave preference to his personal interests. In contrast, the Lithuanian historians treated him very positively. They stressed his contribution in accepting the decision that each third Diet of the Commonwealth should be held on the territory of Lithuania. However, this initiative of Pacas was not fully pro-Lithuanian, because he organized these Diets to be held in Grodno, not in Vilnius, the capital of the Grand Duchy.

It can be stated that Pacas' attitude towards Lithuania was controversial. The article tries to clarify the issue through the analysis of his letters. Most of them were addressed to his political rivals, which could have influenced the mood of his texts. Therefore, it seemed worthwhile to analyze the meaning he applied to such words as *Commonwealth*, *fatherland*, *Poland*, *Crown*, *Grand Duchy of Lithuania*, *Lithuania*, *State*, *province*, etc.

The analysis shows that Pacas used the terms *Lithuania* and *Grand Duchy of Lithuania* synonymously and treated Lithuania as his beloved fatherland. *Poland* (*Crown*) was not his country. However, the Polish affairs were interesting to him since they influenced the Lithuanian ones. The Commonwealth of the Two Nations was called mostly *Commonwealth* in his letters. He actively participated in its affairs since this helped to satisfy the needs of Lithuania, his motherland. Pacas defended the interests of Lithuania as well as the interests of the Commonwealth of the Two Nations. In the context of the mid-17th century wars with Sweden and Poland, his greatest contribution was his faithful service to the King and to the *State*.